

دانشکده علوم انسانی

رساله دکتری رشته زبان و ادبیات فارسی

عنوان رساله

آیرونی در شعر معاصر

نام دانشجو

زهرا لرستانی

استاد راهنما

دکتر غلامحسین غلامحسین زاده

آذر ۱۳۹۰

باسمه تعالی
تاییدیه اعضای هیات داوران حاضر در جلسه دفاع از رساله دکتری

بدینوسیله گواهی می شود خانم **آکثره زهرا حسینی** در تاریخ ۹۰/۹/۲۹ از رساله دکتری **واحدی خود با عنوان: ارزش رسته‌های فارس** دفاع کرده است. اعضای هیات داوران نسخه نهایی این رساله را از نظر فرم و محتوا بررسی کرده و پذیرش آنرا برای دریافت درجه دکتری تخصصی (Ph.D) تأیید می نمایند.

امضاء	رتبه علمی	نام و نام خانوادگی	اعضای هیات داوران
	دانشیار	دکتر اکبرعلی محمدی کلاهی	۱- استاد راهنما
	استاد	دکتر امیرحسین کلاهی	۲- استاد مشاور (اول)
	دانشیار	دکتر امیرحسین کلاهی	۳- استاد مشاور (دوم)
	استاد	دکتر اصغر زاهدی	۴- استاد ناظر (داخلی)
	دانشیار	دکتر سعید زاهدی	۵- استاد ناظر (داخلی)
	استاد	دکتر ابوالقاسم رادفر	۶- استاد ناظر (خارجی)
	استاد	دکتر وحید صادقی	۷- استاد ناظر (خارجی)
	دانشیار	دکتر سعید زاهدی	۸- نماینده شورای تحصیلات تکمیلی

آیین‌نامه حق مالکیت ملدی و معنوی در مورد نتایج پژوهشهای علمی دانشگاه تربیت مدرس

مقدمه: با عنایت به سیاست‌های پژوهشی و فناوری دانشگاه در راستای تحقق عدالت و کرامت انسانها که لازمه شکوفایی علمی و فنی است و رعایت حقوق مادی و معنوی دانشگاه و پژوهشگران، لازم است اعضای هیأت علمی، دانشجویان، دانش‌آموختگان و دیگر همکاران طرح، در مورد نتایج پژوهشهای علمی که تحت عناوین پایان‌نامه، رساله و طرحهای تحقیقاتی با هماهنگی دانشگاه انجام شده است، موارد زیر را رعایت نمایند:

ماده ۱- حق نشر و تکثیر پایان‌نامه/ رساله و درآمدهای حاصل از آنها متعلق به دانشگاه می باشد ولی حقوق معنوی پدید آورندگان محفوظ خواهد بود.

ماده ۲- انتشار مقاله یا مقالات مستخرج از پایان‌نامه/ رساله به صورت چاپ در نشریات علمی و یا ارائه در مجامع علمی باید به نام دانشگاه بوده و با تایید استاد راهنمای اصلی، یکی از اساتید راهنما، مشاور و یا دانشجو مسئول مکاتبات مقاله باشد. ولی مسئولیت علمی مقاله مستخرج از پایان‌نامه و رساله به عهده اساتید راهنما و دانشجو می باشد.

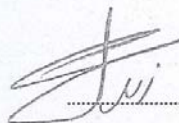
تبصره: در مقالاتی که پس از دانش‌آموختگی بصورت ترکیبی از اطلاعات جدید و نتایج حاصل از پایان‌نامه/ رساله نیز منتشر می‌شود نیز باید نام دانشگاه درج شود.

ماده ۳- انتشار کتاب، نرم افزار و یا آثار ویژه (انری هنری مانند فیلم، عکس، نقاشی و نمایشنامه) حاصل از نتایج پایان‌نامه/ رساله و تمامی طرحهای تحقیقاتی کلیه واحدهای دانشگاه اعم از دانشکده ها، مراکز تحقیقاتی، پژوهشکده ها، پارک علم و فناوری و دیگر واحدها باید با مجوز کتبی صادره از معاونت پژوهشی دانشگاه و براساس آئین نامه های مصوب انجام شود.

ماده ۴- ثبت اختراع و تدوین دانش فنی و یا ارائه یافته ها در جشنواره‌های ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی که حاصل نتایج مستخرج از پایان‌نامه/ رساله و تمامی طرحهای تحقیقاتی دانشگاه باید با هماهنگی استاد راهنما یا مجری طرح از طریق معاونت پژوهشی دانشگاه انجام گیرد.

ماده ۵- این آیین‌نامه در ۵ ماده و یک تبصره در تاریخ ۸۷/۴/۱ شورای پژوهشی و در تاریخ ۸۷/۴/۲۳ در هیأت رئیسه دانشگاه به تایید رسید و در جلسه مورخ ۸۷/۷/۱۵ شورای دانشگاه به تصویب رسیده و از تاریخ تصویب در شورای دانشگاه لازم‌الاجرا است.

«اینجانب، پژوهشگر رشته فیزیک، ورودی سال تحصیلی ۸۷-۸۸ مقطع دانشکده علوم پایه متعهد می شوم کلیه نکات مندرج در آئین نامه حق مالکیت مادی و معنوی در مورد نتایج پژوهش های علمی دانشگاه تربیت مدرس را در انتشار یافته های علمی مستخرج از پایان نامه / رساله تحصیلی خود رعایت نمایم. در صورت تخلف از مفاد آئین نامه فوق الاشعار به دانشگاه وکالت و نمایندگی می دهم که از طرف اینجانب نسبت به لغو امتیاز اختراع بنام بنده و یا هر گونه امتیاز دیگر و تغییر آن به نام دانشگاه اقدام نماید. ضمناً نسبت به جبران فوری ضرر و زیان حاصله بر اساس برآورد دانشگاه اقدام خواهم نمود و بدینوسیله حق هر گونه اعتراض را از خود سلب نمودم»

امضا:

تاریخ: ۹/۱۱/۸

آیین نامه چاپ پایان نامه (رساله) های دانشجویان دانشگاه تربیت مدرس

نظر به اینکه چاپ و انتشار پایان نامه (رساله) های تحصیلی دانشجویان دانشگاه تربیت مدرس، مبین بخشی از فعالیتهای علمی - پژوهشی دانشگاه است بنابراین به منظور آگاهی و رعایت حقوق دانشگاه، دانش آموختگان این دانشگاه نسبت به رعایت موارد ذیل متعهد می شوند:

ماده ۱: در صورت اقدام به چاپ پایان نامه (رساله) ی خود، مراتب را قبلاً به طور کتبی به «دفتر نشر آثار علمی» دانشگاه اطلاع دهد.

ماده ۲: در صفحه سوم کتاب (پس از برگ شناسنامه) عبارت ذیل را چاپ کند:

«کتاب حاضر، حاصل پایان نامه کارشناسی ارشد/ رساله دکتری نگارنده در رشته زبان و ادبیات فارسی است که در سال

۱۳۹۰ در دانشکده علوم انسانی دانشگاه تربیت مدرس به راهنمایی سرکار

خانم/جناب آقای دکتر ملا محمد علی قزوینی مشاوره سرکار خانم/جناب آقای دکتر سوزنا صدریان

و مشاوره سرکار خانم/جناب آقای دکتر ناصر سلیمانی از آن دفاع شده است.»

ماده ۳: به منظور جبران بخشی از هزینه های انتشارات دانشگاه، تعداد یک درصد شمارگان کتاب (در هر نوبت چاپ) را به «دفتر نشر آثار علمی» دانشگاه اهدا کند. دانشگاه می تواند مازاد نیاز خود را به نفع مرکز نشر در معرض فروش قرار دهد.

ماده ۴: در صورت عدم رعایت ماده ۳، ۵۰٪ بهای شمارگان چاپ شده را به عنوان خسارت به دانشگاه تربیت مدرس، تأديه کند.

ماده ۵: دانشجو تعهد و قبول می کند در صورت خودداری از پرداخت بهای خسارت، دانشگاه می تواند خسارت مذکور را از طریق مراجع قضایی مطالبه و وصول کند؛ به علاوه به دانشگاه حق می دهد به منظور استیفای حقوق خود، از طریق دادگاه، معادل وجه مذکور در ماده ۴ را از محل توقیف کتابهای عرضه شده نگارنده برای فروش، تامین نماید.

ماده ۶: اینجانب زهرا... دانشجوی رشته زبان و ادبیات فارسی مقطع ارشد

تعهد فوق و ضمانت اجرایی آن را قبول کرده، به آن ملتزم می شوم.

نام و نام خانوادگی: زهرا...

تاریخ و امضا: ۱۳۹۰/۴/۹

تقدیریم به :

معلمان بزرگ زندگیم، پدر و مادر عزیزم

دوست و همراهم در این مسیر همسر و همکارانم

سپاسگزارم

از خدای خود که همراه همیشگی من است.

از استاد عزیزم دکتر غلامحسین زاده که در این راه یاریم داد و استادان مشاورم

دکتر پورنامداریان و دکتر نیکوبخت و از هر کس که کلمه ای به من آموخت.

از خانواده و دوستانم که همواره مرا حمایت کرده اند.

چکیده

در زبان فارسی از واژه‌های طعنه، طنز، کتمان حقیقت، ریشخند، طنز، هزل، تجاهل العارف، زشت زیبا، استدراک، مدح شبیه به ذم، تهکم و تحویل به عنوان معادل آیرونی استفاده می‌شود. در این پژوهش آیرونی در شعر ۹ شاعر برگزیده معاصر فارسی بررسی شده است (محمد تقی بهار، میرزاده عشقی، فرخی یزدی، نیما یوشیج، مهدی اخوان ثالث، احمد شاملو، هوشنگ ابتهاج، یدالله رؤیایی و محمد رضا شفیعی کدکنی). از میان انواع آیرونی، آیرونی واژگانی در دوره مشروطه و آیرونی موقعیت در میان شاعران نیمایی از اقبال بیشتری برخوردار است. نتایج این تحقیق نشان می‌دهد که موضوع اشعار آیرونیک، بیشتر احساسات درونی و مسایل اجتماعی است و موضوعات سیاسی، دینی و اخلاقی در مرتبه بعدی قرار دارند. از شاعران دوره مشروطه بهار تنها در دو موضوع سیاسی و اجتماعی آیرونی کلامی به کار برده است. حال آنکه فرخی یزدی و میرزاده عشقی آیرونی کلامی را در موضوع احساسات درونی هم به کار برده‌اند. شاعران نیمایی، به جز اخوان که آیرونی کلامی را در تمام موضوعات مشخص شده به کار برده است، تنها در دو موضوع احساسات درونی و اجتماعی از آیرونی کلامی بهره

گرفته‌اند. شاعران دو دوره آبرونی سقراطی را بیشتر در موضوع احساسات درونی به کار برده‌اند. شاعران دوره مشروطه از آبرونی موقعیت درد و موضوع سیاسی و اجتماعی بهره گرفته‌اند. از میان شاعران نیمایی اخوان ثالث از آبرونی موقعیت در بیان موضوعات اجتماعی بهره گرفته است و شاعران دیگر، آبرونی موقعیت را بیشتر در اشعاری با موضوعات احساسات درونی به کار برده‌اند. آبرونی نمایشی در شعرهای مورد بررسی، بیشتر به مسأله سرنوشت و بازی‌های آن می‌پردازد. تناقض، پرکاربردترین شیوه در آبرونی کلامی است، به جز ملک الشعراء بهار که از قسم خلاف عقیده گوینده بیش از تناقض استفاده کرده است، بقیه شاعران به قسم تناقض توجه بیشتری داشته‌اند. پرکاربردترین شیوه آبرونی سقراطی، استدلال است. همه شاعران مورد بررسی از استدلال بیش از سایر شیوه‌های آبرونی سقراطی بهره گرفته‌اند. شاعران مشروطه و اخوان ثالث و یدالله رؤیایی از میان شاعران نیمایی، غافلگیری را بیش از سایر شیوه‌های آبرونی موقعیت به کار برده‌اند. در بقیه اشعار شاعران نیمایی، شیوه تناقض در آبرونی موقعیت کاربرد بیشتری دارد. آبرونی نمایشی از اقبال چندان در میان شاعران مشروطه برخوردار نبوده است، عشقی و شاعران نیمایی از قسم غافلگیری این نوع آبرونی بهره بیشتری گرفته‌اند.

واژگان کلیدی: آبرونی، ادبیات معاصر فارسی، شعر نو، بلاغت فارسی

فهرست مطالب

فصل اول: تعاریف و کلیات

- ۱-۱- طرح تحقیق ۱
- ۱-۱-۱- بیان مسأله ۱
- ۱-۱-۲- سؤالات ۱
- ۱-۱-۳- فرضیه‌ها ۲
- ۱-۱-۴- روش و مراحل تحقیق ۲
- ۱-۲- پیشینه تحقیق ۵
- ۱-۳- تعریف آبرونی ۷

۱۱	۱-۴-مقایسه آبرونی با صناعات بلاغی فارسی
۱۱	۱-۴-۱-ایهام
۱۲	۱-۴-۲-تضاد
۱۳	۱-۴-۳-طنز
۱۴	۱-۴-۴-هجو
۱۶	۱-۴-۵-هزل
۱۶	۱-۴-۶-کنایه
۱۸	۱-۴-۷-نقیضه
۱۹	۱-۴-۸-استعاره
۲۰	۱-۴-۹-مدح شبیه به ذم
۲۱	۱-۴-۱۰-اسلوب حکیم
۲۱	۱-۴-۱۱-تجاهل العارف
۲۳	۱-۵-انواع آبرونی
۲۴	۱-۵-۱-آبرونی کلامی یا واژگانی
۲۵	۱-۵-۲-آبرونی نمایشی
۲۶	۱-۵-۳-آبرونی ساختاری
۲۸	۱-۵-۴-آبرونی رومانیتیک
۲۸	۱-۵-۵-آبرونی سقراطی
۲۹	۱-۵-۶-آبرونی رادیکال
۲۹	۱-۵-۷-آبرونی بلاغی
۳۰	۱-۶-شیوه‌های آبرونی
۳۰	۱-۷-آبرونی در ادبیات کلاسیک فارسی
۱-	فصل دوم : انواع آبرونی در شعر شاعران منتخب
۳۶	۲-آبرونی کلامی
۳۶	۲-۱-۱-آبرونی کلامی در شعر بهار

۴۹ ۲-۱-۲- آبرونی کلامی در شعر فرخی
۵۰ ۲-۱-۳- آبرونی کلامی در شعر عشقی
۵۲ ۲-۱-۴- آبرونی کلامی در شعر نیما
۵۶ ۲-۱-۵- آبرونی کلامی در شعر شاملو
۵۸ ۲-۱-۶- آبرونی کلامی در شعر ابتهاج
۵۸ ۲-۱-۷- آبرونی کلامی در شعر اخوان ثالث
۶۲ ۲-۱-۸- آبرونی کلامی در شعر رویایی
<u>۶۳</u> ۲-۱-۹- آبرونی کلامی در شعر شفیعی کدکنی
۶۶ ۲-۲- آبرونی سقراطی
۶۶ ۲-۲-۱- آبرونی سقراطی در شعر بهار
۶۷ ۲-۲-۲- آبرونی سقراطی در شعر فرخی
۶۸ ۲-۲-۳- آبرونی سقراطی در شعر عشقی
۷۰ ۲-۲-۴- آبرونی سقراطی در شعر نیما
۷۲ ۲-۲-۵- آبرونی سقراطی در شعر ابتهاج
۷۵ ۲-۲-۶- آبرونی سقراطی در شعر اخوان ثالث
۷۸ ۲-۲-۷- آبرونی سقراطی در شعر شفیعی کدکنی
۷۸ ۲-۳- آبرونی موقعیت
۷۸ ۲-۳-۱- آبرونی موقعیت در شعر بهار
۸۵ ۲-۳-۲- آبرونی موقعیت در شعر فرخی
۸۷ ۲-۳-۳- آبرونی موقعیت در شعر عشقی
۸۹ ۲-۳-۴- آبرونی موقعیت در شعر نیما
۹۸ ۲-۳-۵- آبرونی موقعیت در شعر شاملو
۱۰۸ ۲-۳-۶- آبرونی موقعیت در شعر ابتهاج
۱۱۱ ۲-۳-۷- آبرونی موقعیت در شعر اخوان ثالث
۱۲۱ ۲-۳-۸- آبرونی موقعیت در شعر رویایی
۱۲۴ ۲-۳-۹- آبرونی موقعیت در شعر شفیعی کدکنی
۱۳۵ ۲-۴- آبرونی نمایشی
۱۳۵ ۲-۴-۱- آبرونی نمایشی در شعر عشقی
۱۳۵ ۲-۴-۲- آبرونی نمایشی در شعر نیما
۱۳۹ ۲-۴-۳- آبرونی نمایشی در شعر شاملو
۱۴۳ ۲-۴-۴- آبرونی نمایشی در شعر ابتهاج
۱۴۴ ۲-۴-۵- آبرونی نمایشی در شعر اخوان ثالث

۱۴۵ ۲-۴-۶-آیرونی نمایشی در شعر شفيعی کدکنی

فصل سوم: بررسی و تحلیل نمونه‌های آیرونی

۱۵۶ ۳-۱-بررسی آیرونی کلامی در شعر شاعران منتخب

۱۵۷ ۳-۱-۱-نوع عبارت آیرونی کلامی

۱۵۸ ۳-۱-۲-قالبهای شعری آیرونی کلامی

۱۶۲ ۳-۱-۳-موضوعات آیرونی کلامی

۱۶۴ ۳-۱-۴-شیوه‌های آیرونی کلامی

۱۶۶ ۳-۱-۵-ایجاد خنده در آیرونی

۱۶۸ ۳-۲-بررسی آیرونی سقراطی در اشعار منتخب

۱۶۸ ۳-۲-۱-موضوعات آیرونی سقراطی

۱۶۹ ۳-۲-۲-شیوه‌های آیرونی سقراطی

۱۷۳ ۳-۲-۳-نوع عبارت در آیرونی سقراطی

۱۷۴ ۳-۳-بررسی آیرونی موقعیت در اشعار منتخب

۱۷۴ ۳-۳-۱-موضوعات آیرونی موقعیت

۱۷۷ ۳-۳-۲-شیوه‌های آیرونی موقعیت

۱۸۶ ۳-۳-۳-نوع عبارت در آیرونی موقعیت

۱۸۸ ۳-۴-بررسی آیرونی نمایشی در اشعار منتخب

۱۸۹ ۳-۴-۱-موضوعات آیرونی نمایشی

۱۸۸ ۳-۴-۲-شیوه‌های آیرونی نمایشی

فصل چهارم: نتیجه‌گیری

۱۹۲ ۴-۱-جایگاه آیرونی

۱۹۳ ۴-۲-موضوع و انواع آیرونی

۱۹۵ ۴-۲-۱-موضوعات آیرونی کلامی

۱۹۷ ۴-۲-۲-موضوعات آیرونی سقراطی

۱۹۸ ۴-۲-۳-موضوعات آیرونی موقعیت

۲۰۰ ۴-۲-۴-موضوعات آیرونی نمایشی

۲۰۱ ۴-۳-شیوه‌های آیرونی

۲۰۱ ۴-۳-۱-شیوه‌های آیرونی کلامی

۲۰۲ ۴-۳-۲-شیوه‌های آیرونی سقراطی

۲۰۳ ۴-۳-۳-ثبوه‌های آبرونی موقعیت
۲۰۴ ۴-۳-۴-ثبوه‌های آبرونی نمایشی
۲۰۵ پیشنهادها
۲۰۶ فهرست منابع

فهرست جدول‌ها

۱۵۵ ۳-۱-۱-نوع عبارت آبرونی کلامی
۱۵۸ ۳-۱-۲-قالبهای شعری آبرونی کلامی

- ۱۶۱..... ۳-۱-۳-موضوعات آبرونی کلامی
- ۱۶۳..... ۳-۱-۴-شیوه‌های آبرونی کلامی
- ۱۶۶..... ۳-۱-۵-ایجاد خنده در آبرونی
- ۱۶۸..... ۳-۲-۱-موضوعات آبرونی سقراطی
- ۱۷۰..... ۳-۲-۲-شیوه‌های آبرونی سقراطی
- ۱۷۴..... ۳-۲-۳-نوع عبارت در آبرونی سقراطی
- ۱۷۶..... ۳-۳-۱-موضوعات آبرونی موقعیت
- ۱۷۹..... ۳-۳-۲-شیوه‌های آبرونی موقعیت
- ۱۸۷..... ۳-۳-۳-نوع عبارت در آبرونی موقعیت
- ۱۹۰..... ۳-۴-۱-موضوعات آبرونی نمایشی
- ۱۹۱..... ۳-۴-۲-شیوه‌های آبرونی نمایشی

۱-۱- طرح تحقیق

۱-۱-۱ بیان مساله

کاربرد اصطلاح آبرونی شکل خاص طبقه‌بندی غربی، در ادبیات فارسی سابقه طولانی ندارد، اگرچه کلام آبرونیک همیشه در آثار ادبی فارسی موجود بوده است. مثلاً در آثار عرفای ایرانی یا آثار ادبی معاصر فارسی، به ویژه با توجه به گرایش ذوق ایرانی به طنز، نمونه‌های فراوانی از انواع آبرونی را می‌توان یافت. از این رو لازم است که آبرونی به عنوان یک شگرد ادبی در آثار ادبی فارسی نیز مورد بررسی قرار گیرد. البته از آنجا که به دلیل گستردگی کار نمی‌توان شعر همه دوره‌ها را مطالعه کرد، در این تحقیق فقط شعر نه شاعر معاصر مورد بررسی قرار گرفته است.

برای این بررسی ابتدا سی تن از مشهورترین شاعران دوره مشروطه تا انقلاب اسلامی انتخاب شده‌اند، سپس نمونه‌های کم حجم از شعر آنان برگزیده شده و بسامد کاربرد آبرونی در اشعارشان بررسی گردیده‌است و نهایتاً بر این اساس، سه شاعر از عصر مشروطه و شش شاعر از شاعران پس از مشروطه اعم از نوپرداز و کلاسیک که بسامد آبرونی در شعرشان بیشتر از بقیه است برای بررسی، انتخاب شده‌اند. این شاعران عبارتند از: ملک‌الشعراى بهار، میرزاده عشقی، فرخی یزدی، احمدشاملو، نیمایوشیچ، مهدی‌آخوان ثالث، محمدرضا شفیعی کدکنی، هوشنگ ابتهاج، یدالله رویایی

- ۱- در بررسی تطبیقی با دستگاه بلاغت فارسی، آبرونی چه جایگاهی پیدا می‌کند؟
- ۲- هریک از شاعران مورد نظراین تحقیق، آبرونی را بیشتر برای چه موضوعاتی به کار می‌برند؟
- ۳- ساختار و کاربرد آبرونی و انواع آن در آثار شاعران مورد نظر چه شباهت‌ها و تفاوت‌هایی با هم دارد؟
- ۴- در دوره مورد نظر، کدام نوع از انواع آبرونی رواج بیشتری دارد، چرا؟
- ۵- عوامل موثر در کاربرد آبرونی در شعر شاعران مورد نظر چیست؟

۳-۱-۱- فرضیه‌ها

- ۱- آبرونی در بلاغت فارسی معادل اصطلاحات تجاهل العارف، کنایه، ایهام، استعاره عنادیه، استعاره تهکمییه و نظایر آنها به کار رفته است؛ اگرچه هیچ‌یک از این صنایع را دقیقاً نمی‌توان معادل آبرونی تلقی کرد. از میان انواع آبرونی، آبرونی کلامی با اصطلاحات موجود در بلاغت فارسی سازگاری بیشتری دارد، حال آنکه سایر انواع آبرونی که مربوط به داستان و روایت می‌شود، در بلاغت فارسی معادلی ندارد، هرچند در روایت‌های فارسی مصادیق فراوانی از کاربرد آن را می‌توان مشاهده کرد.
- ۲- شاعران مورد نظر بیشتر برای بیان پوشیده و غیر صریح مسائل سیاسی و اوضاع اجتماعی از آبرونی استفاده کرده‌اند.
- ۳- با توجه به تفاوت زبان و اندیشه شاعران مورد بررسی کاربرد و ساختار آبرونی نیز در شعر آنان از نظر زبانی و معنایی باهم متفاوت است. اگرچه در زمینه موضوعات مشترک شباهت‌هایی در آثارشان به چشم می‌خورد.
- ۴- در دوره مورد نظر این تحقیق، آبرونی بیشتر در سطح واژگان و ترکیبات زبانی دیده می‌شود و نمونه‌های انواع آبرونی که مربوط به ساختار روایت هستند بیشتر در اشعار نیما یوشیج دیده می‌شوند.

۵- اوضاع اجتماعی و سیاسی روز و سابقه ادبی فارسی در استفاده از طنز و کنایه برای بیان مسایل سیاسی واجتماعی مهم ترین عوامل کاربرد آبرونی در شعر این دوره هستند.

۴-۱-۱- روش و مراحل تحقیق

روش این تحقیق «توصیفی_تحلیلی» و ابزار گردآوری اطلاعات «برگه نویسی» و حوزه مطالعات «کتابخانه‌ای» مراحل به به این ترتیب بود. که ابتدا شعر شاعران برجسته معاصر به روش زیرمطالعه شد. تا شاعرانی که در اشعارشان از آبرونی بیشتر استفاده کرده‌اند، مشخص شوند. این بررسی با مطالعه آثار در دسترس سی شاعر برجسته معاصر آغاز شد. این سی شاعر عبارت بودند از: ادیب الممالک فراهانی، نسیم شمال، ایرج میرزا، سیمین بهبهانی، فروغ فرخزاد، سهراب سپهری، عارف قزوینی، قیصر امین‌پور، حسن حسینی، رهی معیری، فریدون مشیری، محمد حسین بهجت تبریزی (شهریار)، حسین منزوی، ایرج گل‌سرخ، فریدون توللی، نادر نادرپور، منوچهر آتشی، محمدعلی سپانلو، سیاوش کسرایی، احمدرضا احمدی، شمس لنگرودی، ملک‌الشعراى بهار، میرزاده‌عشقی، فرخی‌یزدی، احمدشاملو، نیمایوشیج، مهدی‌اخوان‌ثالث، محمدرضاشفیعی‌کدکنی، هوشنگ ابتهاج، یدالله رویایی. چهل صفحه از شعر هر یک از این شاعران به صورت تصادفی انتخاب و مطالعه شد. سپس از میان آن شاعران کسانی که بیشتر از آبرونی در کلام استفاده کرده بودند، برگزیده شدند؛ که سه شاعر از عصر مشروطه و شش شاعر از شاعران نیمایی بودند که پیش از این در بخش بیان مسأله مشخص شده‌اند.

مراحل بعدی تحقیق به این ترتیب انجام شد:

۱- شناسایی منابع نظری و نقدهای عملی موجود؛

۲- مطالعه منابع موجود برای رسیدن به شناخت دقیق و کاملی از مبانی نظری موضوع؛

۳- مطالعه و یادداشت‌برداری از نقدهای صورت گرفته بر مبنای آبرونی در کلام؛

۴- تدوین فصل تعاریف و انواع آبرونی؛

۵- مطالعه دفاتر شعری شاعران برگزیده و فیش برداری از آنها؛

۶- طبقه بندی اطلاعات به دست آمده؛

۷- تجزیه و تحلیل اطلاعات؛

۸- نتیجه گیری؛

در این پژوهش بخش طبقه

بندی مطالب اهمیت فراوانی دارد، از این رو این بخش بارها تغییر یافته تا به شکل کنونی درآمده است. شکل طبقه بندی اشعار اهمیت زیادی دارد چرا که نتیجه گیری بر مبنای طبقه بندی اشعار صورت می گیرد. به منظور رسیدن به یک طبقه بندی نسبتاً بی اشکال، جدول هایی تهیه شده است که در آنها اشعار با معیارهای متفاوت سنجیده می شوند.

ابتدا اشعار هریک از شعرا بر مبنای نوع آیرونی به کار رفته در آن شعر، طبقه بندی شد. سپس برای بررسی و تحلیل بهتر این اشعار جدول هایی طراحی گشت که اشعار از جهات مختلف در آن بررسی شود.

شکل اولیه جدول ها به این صورت بود که شعر در یک ستون نوشته شده بود و در ستون بعد شماره صفحه آن شعر در کتاب شاعر و در ستون سوم توضیح در مورد شعر و آیرونی موجود در آن. این شکل از جدول در واقع نظم بخشیدن به همان توضیحات بخش قبل بود که شعر شعرا خارج از جدول آورده شده بود. بنابراین سعی شد که شکل جدیدی از جدول طراحی شود.

در شکل بعدی، جدول ها چهار ستون اصلی داشت و نه ستون فرعی. ستون های اصلی به ترتیب به شعر، چگونگی پدید آمدن آیرونی، علت استفاده از آیرونی و عناصر آیرونی اختصاص داشت. و ستون عناصر آیرونی به نوبه خود به نه ستون خلاف عادت، تقابل، نوشخند، نیشخند، بدون خنده، بیان خشم، خلاف انتظار، نوعی لذتمندی و شکل حجمی تقسیم شد. با قرار دادن قسمتی از اشعار در این جدول نواقص و ناکارآمدی های آن آشکار شد از جمله جزئی نگری زیاد که پیچیدگی امور را بیشتر می کرد و همچنین عدم بررسی تمام جنبه های آیرونی و اینکه با این جدول برخی از مسائل تحقیق از جمله موضوع آیرونی و تا حدودی ساختار آن بی جواب می ماند. در نتیجه این جدول نیز تغییر داده شد.

پس از آن جدولی طراحی شد که شش ستون اصلی داشت. که به این عناوین اختصاص یافته بود؛ شعر، ساختار دستوری، شاهد آیرونی (آنچه که نشان می‌دهد در این شعر خاص آیرونی به کار رفته است)، موضوع، شیوه و ایجاد خنده. در بررسی‌های بعدی ستون مربوط به شاهد آیرونی حذف شد چرا که امری نسبی است و به شکل قطعی نمی‌توان آن را مشخص کرد یا به نظر واحدی در رابطه با آن رسید. به جای آن قالب شعری قرار گرفت که تصور می‌شد به عنوان بخشی از ساختار آیرونی با آن ارتباط مستقیمی دارد. همچنین عنوان ساختار دستوری به نوع عبارت تغییر کرد. در ستون مربوط به اشعار نیز، به جای ذکر شعر شماره شعر ذکر شده است. به این ترتیب که در فصل دوم پژوهش به هر شعر یک شماره اختصاص داده شد. در این شماره‌ها رقم هزارگان مربوط به شاعر است؛ یعنی شماره‌ای است که به ترتیب تاریخی به شعرا اختصاص یافته است. رقم صدگان نوع آیرونی است که به ترتیب، عدد یک آیرونی کلامی، عدد دو آیرونی سقراطی، عدد سه آیرونی موقعیت و عدد چهار آیرونی نمایشی را نشان می‌دهد. دو رقم آخر هر عدد نیز بیانگر شماره شعر است. به عنوان مثال عدد ۱۲۳۵ نشانگر سی و پنجمین شعر از اشعار بهار (۱) است که آیرونی سقراطی (۲) در آن به کار رفته است. این ترتیب با اختصاص یک شماره به هر شعر از تکرار اشعار در متن پژوهش پرهیز شده است.

جدول‌هایی که مبنای بررسی آیرونی قرار گرفته‌اند به این شکل طراحی شده‌اند و در خود پژوهش نیز دوباره تغییراتی در آنها داده شده است که متناسب با انواع مختلف آیرونی باشند. این تغییرات نهایی در ضمن پژوهش و در جای خود ذکر شده‌اند.

۲-۱- پیشینه تحقیق

در زمینه آیرونی دو گونه پژوهش وجود دارد؛ پژوهش‌هایی که به تعریف آیرونی می‌پردازند، پژوهش‌هایی که کاربرد آیرونی را در آثار هنری یا متون فلسفی یا در زبانهای گوناگون بررسی می‌کنند.

در ایران پژوهش‌های فراوانی در شناسایی آبرونی صورت گرفته، هرچند هیچ یک از آنها مستقل نیستند و بخشی از پژوهش بزرگتر دیگری محسوب می‌شوند؛ از جمله می‌توان به مقاله «آبرونی» در دانشنامه ادب فارسی به کوشش حسن انوشه، یا مقالات دیگری که با همین عنوان در کتابهای «فرهنگ اصطلاحات ادبی» سیما داد، «واژه‌نامه هنر داستان‌نویسی» جمال میر صادقی، «فرهنگ اصطلاحات نقد ادبی» بهرام مقدادی، «واژگان توصیفی ادبیات فارسی» عربعلی رضایی آمده است اشاره کرد. در برخی از کتابها، گاهی فقط تنها یک «عنوان فرعی» به آبرونی اختصاص داده شده است، نظیر: «تاریخ طنز در ادب فارسی» حسن جوادی. در کتاب «ایهام در شعر فارسی» نوشته محمد راستگو، برخی از انواع و کاربردهای ایهام می‌تواند با تعریف آبرونی تا حدودی منطبق باشد؛ از جمله بخشهای ایهام و کژتابی، ایهام و لطیفه‌گویی، ایهام و توازی و ایهام استخدامی^۱. اگرچه خود مولف به این همخوانی اشاره نمی‌کند، این کتاب مرجع خوبی است برای شناخت دقیق ایهام و نقاط مشترک آن با آبرونی. البته چند مقاله نیز وجود دارند که به طور مستقل به آبرونی پرداخته‌اند. از جمله مقاله «مقایسه تحلیلی کنایه و آبرونی در ادبیات فارسی و انگلیسی» نوشته زهرا آقا زینالی و حسین آقا حسینی منتشر شده در کاوش نامه شماره ۱۷ که به بررسی جایگاه آبرونی در دستگاه بلاغت فارسی پرداخته است. این مقاله مرجع مفیدی در تعریف و شناسایی آبرونی برای فارسی‌زبانان است.

بخش دوم پژوهشهایی است که کاربرد آبرونی را در یک متن هنری یا غیر هنری بررسی کرده‌اند. این پژوهش‌ها بیشتر در حوزه ادبیات نمایشی هستند از جمله؛ آثاری که به موضوع آبرونی در نمایش پرداخته‌اند، عبارتند از: پایان‌نامه کارشناسی ارشد خانم راضیه احمدی اسعدی در دانشگاه تربیت مدرس است با عنوان «آبرونی و بازتاب آن در گزیده‌ای از نمایشنامه‌های ایرانی» و پایان‌نامه آقای نورالله نصرتی در دانشگاه هنر با عنوان «بینش و نمایش کنایی». پژوهش‌هایی نیز به شکل موردی و پراکنده در زمینه آبرونی در زمینه آبرونی در

^۱-ایهام استخدامی طبق تعریف این کتاب عبارت است از «واژه یا عبارتی دو معنایی (خواه معنای حقیقی خواه معنای کنایی و مجازی) در پیوند با دیا چند چیز و به قصد بیان دو یا چند معنی، به جای دو یا چند بار، یک بار به گونه‌ای به خدمت گرفته شود که در پیوند با هریک از آن دو چیز، معنی دیگری از آن برآید» مثلاً در این بیت حافظ:

یعنی از وصل تو اش نیست بجز باد به دست

حافظ از دولت وصل تو سلیمانی شد

ادبیات صورت گرفته‌اند، از جمله؛ حسین پاینده در بخشی از مقاله‌هایی که در شماره های ۷ و ۸ مجله گوهران با عنوان «تنش و تباین در شعر سهراب سپهری» چاپ کرده، آیرونی را در شعر نشانی سهراب بررسی نموده‌است. مقاله «طعن یا آیرونی در آثار مهدی اخوان ثالث» نوشته مریم مشرف، در مجله زبان و ادبیات دانشکده ادبیات دانشگاه فردوسی مشهد، تابستان ۸۷، نیز از منابع دیگری است که در این زمینه وجود دارد.

۳-۱- تعریف آیرونی

«آیرونی (irony) از واژه یونانی آیرونی (eironeia) به معنای اصطلاحی ریا و برخلاف واقع نشان‌دادن» (دانشنامه ادبی، ۱۳۸۱: ۱۵) از نام شخصیتی به نام آیرون (eiron) در کمدی یونانی برگرفته شده‌است؛ نقش آیرون در این کمدی نقش مقابل آلازون (alazon) لافزن بود. «آیرون توسری خور و نحیف، اما باهوش بود؛ ظاهراً خود را در برابر آلازون به نادانی می‌زد، ولی در نهایت بر او چیره می‌شد.» (shibly, p156, 160). سقراط نیز در مباحثاتش روش آیرون را به کار می‌برد. او ابتدا در موضوع مورد بحث، خود را به نادانی می‌زد و از حریف سوالاتی می‌کرد؛ آنگاه با کشف نقطه ضعف‌ها و ایجاد تناقض در پاسخ حریف، او را مغلوب می‌ساخت. به همین سبب «نخستین بار این واژه را یکی از دشمنان سقراط برای اشاره به روش مباحثه‌ای او به کار برد.» (جوادی، ۱۳۸۴، ص ۳۸).

کادن در این باره می‌نویسد «او معتقد است نخستین بار در جمهوریت افلاطون (plato) واژه آیرونی ذکر شده است.» (Cuddon. ۱۳۸۰: ۳۳۶)

ارسطو نیز در مبحث طنز در اخلاقیات از آیرون سخن گفته‌است. او با اشاره به اینکه آیرون بر خلاف آلازون خود را خوار و آسیب پذیر جلوه می‌دهد تا حریف را به دام بیندازد، اصطلاح آیرونی را به معنای شخصی که خود را کمتر از آنچه هست بنمایاند یا از بیان مستقیم معنای ظاهری عدول کند، به کار می‌برد؛ به بیان دیگر «آیرونیست کسی است که از منزلت خود می‌کاهد و مانند سقراط خود را به ندانستن می‌زند؛ یعنی از قضاوت صریح اخلاقی خودداری می‌کند و بر عینیت تاکید می‌ورزد.» (shibly, p156, 160).